

LBRIS

We know
books

JUDITH HERRIN

FEMEILE
ÎN BIZANȚ
INFLUENȚĂ FĂRĂ EGAL

traducere din limba engleză de
SIMINA BĂLĂȘOIU

Vasile Petelinos 264
 Vasile, parakoimomenos (fiul lui
 Roman I Lecapenos) 267
 Veneția 203, 361
 Verina, împărăteasă 166, 322
 Virgiliu 32
 Vladimir al Kievului 267, 283, 362
 Vlaherne, biserică a Fecioarei, vezi
 Constantinopol: biserici 89, 131,
 181, 182, 200, 205, 212- 214, 331,
 322, 336, 358

Vlaherne, palat 262
 Voltaire 31
 Walzer, Michael 302, 321
 Zenon, împărat 192, 355
 Zoe Carbonopsina, împărăteasă-
 regentă 20, 240, 262, 269, 271, 275
 Zoe Porfirogeneta (fiica lui
 Constantin al VIII-lea) 279
 Zoe Zaoutze 266

CUPRINS

Introducere	7
1. Femeile în Bizanț.....	17
2. În căutarea femeii bizantine: trei metode de abordare.....	33
3. Femeile și credința în icoane în vremea creștinismului timpuriu	61
4. Mame și fiice în lumea greacă medievală.....	97
5. „Femina byzantina“: Sinodul Ecumenic Quinisext despre femei	137
6. Forme publice și private de asumare a credinței la femeile bizantine.....	158
7. Figurile feminine imperiale din Bizanț.....	186
8. Puterea politică și credința creștină în Bizanț: cazul împărătesei Irina (regentă în 780-790, împărat în 797-802)	224
9. Mișcarea osemintelor: dovezi ale înmormântărilor oficialilor din Constantinopolul medieval	241
10. Numeroasele împărătese ale curții bizantine (și toți supușii lor).....	254
11. Teofana: considerații asupra metodelor de educație a unei prințese bizantine.....	276

12. Atitudine tolerantă și oprimantă în cadrul familiei bizantine: probleme de gen.....	300
13. Colțul cu icoane în bizanțul medieval	323
14. Căsătoria: elementul fundamental al guvernării imperiale	347
Note.....	369
Abrevieri	450
Mulțumiri.....	452
Indice	453

WITH LOVE,
BAROQUE

IBS
a culturii bizantine în Europa Occidentală, care a fost de mare folos mai târziu. În acest fel, adolescentele aveau adesea o funcție dificilă de ambasadoare, căsătoria fiind utilizată de către imperiu ca instrument diplomatic.

Eseurile din cartea de față acoperă intervalul cuprins între secolele al III-lea și al XV-lea. Prin reunirea lor în acest volum, am încercat să realizez trei lucruri. În primul rând, pentru istoricii din alte perioade și societăți și pentru cei interesați de potențialul istoric al problemelor de gen, am creat un mozaic sumar al problemelor asupra cărora studiile bizantine contribuie la o înțelegere aprofundată. Multe dintre aceste dovezi sunt anecdotice și necesită o analiză mai atentă a materialului-sursă dominat de autori bărbați și a constrângerilor de gen. În al doilea rând, pentru cei interesați chiar de Bizanț, sper să atrag atenția asupra unei mari varietăți de materiale-sursă puțin cunoscute, care merită să fie cercetate în continuare în amănunt. În al treilea rând, prin stabilirea subiectului meu de studiu, doresc să lansez o întrebare istoricilor pentru care comparația ar trebui să fie o cerință de bază: *de ce* le-a oferit Bizanțul femeilor asemenea șanse fantastice de afirmare?

1

FEMEILE ÎN BIZANȚ

Am conceput această prelegere din 2009, cu titlul „Cu toții suntem copiii Bizanțului”, în ideea de a prezenta o trăsătură unică a culturii bizantine în cadrul celei de-a 19-a conferințe anuale Runciman, o serie de conferințe înființată de Nicholas Egon la King’s College din Londra în onoarea lui Sir Steven Runciman. Aș vrea să profit de această ocazie pentru a le mulțumi lui Matti și lui Nicholas pentru sprijinul lor generos. Titlul a fost preluat dintr-un discurs ținut de Jacques Chirac la Marsilia, în 2004, care mi-a atras atenția. Fericită țara – m-am gândit eu – al cărei lider politic poate face afirmația: „Cu toții suntem copiii Bizanțului”. Franța a păstrat întotdeauna memoria Bizanțului, poate pentru că unii dintre reprezentanții ei din epoca medievală au domnit la Constantinopol mai mult de 50 de ani, dar și pentru că Ludovic al XIV-lea era hotărât să-și ridice curtea la un rang dominant în societatea franceză și, prin urmare, a cercetat cu atenție ceremoniile și ritualurile curții imperiale bizantine. Astăzi putem observa urma lăsată de practica orașului-capitală a imperiului în spatele ritualului oficial de la Versailles din secolul

al XVIII-lea. Sub patronajul Regelui Soare a fost realizată prima ediție și traducere sistematică a istoriilor grecești medievale și a fost elaborat primul dicționar de greacă bizantină.

Aceste studii timpurii au ignorat rolul femeilor, cu excepția situațiilor când ele atrăgeau atenția cronicarilor, de obicei pentru comportamentul lor nepotrivit. Abordarea rolului femeilor bizantine printr-o metodă de studiu serioasă se dovedește a fi dificilă, iar procesul s-ar putea să nu fie niciodată complet din cauza lipsei dovezilor. Dar lupta de revendicare a contribuției lor la dezvoltarea imperiului de-a lungul istoriei lui îndelungate produce rezultate uimitoare, pe care le analizez la modul general în acest capitol. El este publicat aici pentru prima dată și nu îmi pare rău pentru o oarecare repetiție, căci pentru a combate misoginismul de atâtea secole poate fi necesară o anumită insistență.

Seria de conferințe Runciman a fost înființată la King's College London în 1991 de către Nicholas Egon în onoarea istoricului Sir Steven Runciman. Această serie atrage în mod constant un public divers și numeros, de la ambasadori până la elevi. Pe data de 5 februarie 2009, când am avut onoarea de a ține această prelegere, a apărut în peisaj un element de noutate prin prezența lui Boris Johnson, noul primar al Londrei. Clasicist de formație, Johnson își datorează – după spusele lui – părul blond, dacă nu și simțul umorului, genelor otomane. Johnson s-a bucurat să fie ales cu al doilea cel mai mare număr de voturi directe din Europa, după președintele Franței. Este în plus responsabil pentru patronarea unui proiect, care pornește de la King's College, pentru ca latina să fie predată în școlile primare din capitală.

La finalul prelegerii mele însoțite de ilustrații, cu titlul „Cu toții suntem copiii Bizanțului”, Johnson a pus o întrebare provocatoare în legătură cu importanța femeilor în

Imperiul Bizantin. Aceasta a fost provocată de accentul pe care l-am pus pe acțiunile semnificative ale femeilor din Bizanț, de la Galla Placidia, al cărei mausoleu din secolul al V-lea, aflat în Ravenna, continuă să atragă mulțimi de turiști, până la Maria/Marta din Georgia, care s-a căsătorit cu împăratul Mihail al VII-lea în secolul al XI-lea. Cum au reușit ele să mențină acest profil înalt de femeie destoinică, s-a întrebat el, a existat un motiv structural?

Eu cred că da. Acesta se află ascuns în caracterul puternic al rolurilor de gen de la curtea imperială din Constantinopol, care a propus un set de forțe, de la dreptul roman la educația greacă și monogamia creștină, ce au permis influența cu totul excepțională și continuă a femeilor în centrul Imperiului Bizantin de-a lungul celor 1 100 de ani ai lui. Acest lucru a fost diferit de tradiția antică instaurată de soțiile și mamele puternice precum Agrippina și Cornelia, deși a fost încurajat de practica legală bizantină, care le dădea fiicelor un drept egal cu cel al fiilor asupra averii părinților lor. Chiar dacă imperiul era dominat de o cultură patriarhală covârșitoare în cea mai mare parte, iar forme de dominație masculină și de marginalizare a femeilor se găseau în toate societățile premoderne, femeile ajung frecvent să-și exercite puterea. Istoricii bărbați se plâneau de influența feminină și erau prea dominatori pentru a menționa vreo realizare feminină. Unii chiar încurajau promovarea lascivă a bârfelor în Bizanț. Așadar, provocarea primarului Johnson este clară: cum se face că femeile și-au exercitat atât de des influența asupra imperiului milenar?

Mai întâi, o privire superficială asupra tiparului rolului lor. Totul a început cu Elena, mama primului Constantin, fondatorul mării capitale fortificate a Bizanțului, orașul care îi poartă numele, în secolul al IV-lea. Ea a mers la Ierusalim, probabil pentru a potoli revoltele militare, și a organizat construirea de biserici și instituții de caritate. Mai târziu s-a spus că ea a identificat acolo Crucea cea

LIBRIS
Adevărată. De-a lungul secolului al V-lea, Galla Placidia, Pulheria, Verina și Ariadna intră și ele în scenă. În secolul al VI-lea, celebra Teodora, deși ridicată la tron din rolul ei de artistă de circ, a descoperit că, în calitate de împărăteasă, putea să-l conteste direct pe consortul ei, Iustinian, și pe consilierii acestuia. Cuvintele „Purpura se transformă într-un giulgiu frumos” i-au fost atribuite ei, deoarece l-a inspirat pe împărat să înăbușe răscoala de care erau pe punctul să fugă, și, odată ce acest lucru a fost realizat, ea și-a pus numele pe un program comun de construcție care se întindea de la Sinai la Ravenna și includea chiar Hagia Sofia. În secolul al VII-lea, împărăteasa Martina a încercat să domnească împreună cu fiul ei; în secolul al VIII-lea, când Bizanțul a intrat din nou în criză, femeile au jucat un rol-cheie în rezolvarea acesteia. Împărătesele Irina, în 787, și Teodora, în 843, au restabilit fiecare dreptul la venerarea icoanelor după cele două încercări de-a alunga imaginile cioplite din arta și ritualul creștinătății orientale. Rolul inovator și determinarea lor au stabilit un model pentru femeile de mai târziu: împărătesele-regente Zoe Carbonopsina și Teofana în secolul al X-lea; surorile imperiale Zoe și Teodora, Maria/Marta din Georgia și Ana Dalassena, mama lui Alexie I, în secolul al XI-lea; și Ana Comnena, prințesă imperială, dar niciodată împărăteasă, în secolul al XII-lea. După interregnumul latin din perioada 1204–1261, femeile au recâștigat puterea odată cu recucerirea Constantinopolului de către Mihail al VIII-lea, iar Ana de Savoia și Elena Cantacuzino au perpetuat influența femeilor independente în ultimele secole ale Bizanțului – o pleiadă continuă, strălucitoare și inegalabilă de figuri publice autoritare feminine, a căror influență nu poate fi descrisă în niciun caz ca fiind secretă sau exercitată din „spatele tronului”.

Cum se explică acest lucru? În miezul ei, puterea feminină avea la bază structura curții bizantine. Împărăteasa

avea propria locuință, administrată de servitorii eunuci, care dețineau funcții echivalente cu cele ale personalului împăratului: maestru de ceremonii, trezorer, postelnic responsabil cu paza garderobei, a budoarului, a călimării de cerneală (pentru semnarea documentelor), a grajdurilor ș.a. Activitatea împărătesei a creat și o versiune feminină a puterii încorporată în toate aspectele ceremonialului de la curte, ceea ce le-a oferit ei și propriilor curteni posibilitatea de a-și exercita o influență autonomă. Timp de mai multe secole, acest centru curtenesc al Bizanțului a controlat procedurile care-i propulsau pe conducători, care le organiza căsătoriile, care le stabilea calendarul liturgic, care le regiza recepțiile diplomatice și care le comemora moartea. Ceremoniile implicau bărbați și femei, uneori separați în activități paralele, adeseori împreună în tipare de mișcare masculină și feminină. Fiecare împărat avea nevoie de o împărăteasă (se știe că doar unul singur s-a descurcat fără soție), deoarece împărăteasa trebuia să dirijeze jumătatea feminină a ritualurilor ceremoniale care dominau viața curții.

În același timp, femeile de elită de la curte se puteau bucura de propriile venituri din proprietățile moștenite și donate la căsătorie; legea bizantină le proteja capacitatea de a deține și gestiona proprietăți. Ele puteau să distribuie fonduri pentru construirea de biserici, mănăstiri și cămine pentru săraci și să patroneze poeți, istorici, medici și teologi, nu în ultimul rând pentru că unele dintre ele erau, la rândul lor, educate în cele șapte tradiții liberale ale înțelepciunii clasice grecești. Ele puteau invita oameni să la masa cu ele în sălile lor private și puteau trimite mesaje personale oamenilor din afara palatului. Independența lor devenise notorie, așa cum a dovedit-o Teodora în secolul al VI-lea, când a protejat un episcop condamnat pentru opinii eretice chiar înăuntrul gineceului.

O parte din plăcerea de a ține o conferință publică este șansa de a specula dincolo de limitele erudiției academice.

Am discutat despre împărăteasa Honoria din secolul al V-lea, ca exemplu al capacității femeilor educate și instruite la curtea bizantină. Mama ei a fost Galla Placidia, fiica împăratului Teodosiu I. În timpul jafului Romei din 410, tânăra Galla a fost capturată de Athaulf, conducătorul goților. Acesta a dus-o în Galia, unde în 414 și-au sărbătorit căsătoria în stil grandios. Mai târziu, Athaulf a fost ucis, iar Placidia a fost adusă înapoi la Roma, ca parte a unui nou tratat încheiat între goți și romani. În 417 s-a căsătorit cu generalul roman Constantius al III-lea și au avut doi copii: pe Honoria și pe Valentinian. Apoi Constantius a murit.

După ce a trecut prin pierderea celor doi soți, Placidia pare să fi hotărât să-și ia soarta în mâini. Probabil că a jucat un rol în promovarea fiului ei de 5 ani la rangul de Cezar în 424 și și-a asumat un rol important ca regentă și mamă a viitorului împărat al Occidentului (Valentinian al III-lea a domnit între 425 și 455). În următorii 25 de ani, a dominat curtea imperială de la Ravenna și, fără îndoială, a inspirat-o pe propria-i fiică, Honoria.

În jurul vârstei de 8 ani, Honoria a primit titlul de Augustă, lucru extrem de neobișnuit. În calitate de împărăteasă, a crescut bucurându-se de cea mai mare autoritate acordată femeilor în lumea romană, și chiar au fost bătute monede în onoarea ei. Totuși, în loc să se căsătorească, ea a locuit în palatul personal din Ravenna și a început să comploteze împotriva fratelui ei, Valentinian al III-lea, împreună cu pârceleabul ei, Eugeniu. Valentinian era împăratul copil al Occidentului. Când planurile lor au fost descoperite, Eugeniu a fost ucis, iar Honoria a fost exilată probabil la Constantinopol și logodită cu forța cu un senator bogat. Ea a pus apoi la cale un plan îndrăzneț pentru a evita căsătoria cu acesta, apelând la nimeni altul decât la Attila Hunul pentru a o salva. A reușit să facă acest lucru trimițându-l pe Hykinthos, eunucul și servitorul ei de încredere, la temutul dușman al Romei, cu aur și mai ales

cu propriul inel. Attila a interpretat acest lucru ca pe o cerere în căsătorie și i-a cerut lui Teodosiu al II-lea, împăratul senior de la Constantinopol, să-i dea „mireasa” și jumătate din teritoriile occidentale, în special Galia, ca „zestre”. Apoi a pornit să-și revendice cererile.

Amenințarea era destul de reală; în 451 și, din nou, în 452, Attila a avansat împotriva Romei. În ambele ocazii a fost ținut la distanță. Numai că moartea lui neașteptată în 453 a eliberat Imperiul de Apus de amenințarea hunilor. Deși această poveste este bine-cunoscută, rolul Honoriei este adesea subestimat. Educația ei a făcut-o să se poarte familiar cu goții și cu alte forțe barbare care amenințau imperiul, cum ar fi hunii. Imediat după anul 440, ea probabil că știa cât de eficient obținuse Attila subvenții în aur de la guvernul imperial ca să prevină campaniile militare devastatoare. Ea știa obiceiurile curții lui Teodosiu al II-lea, vărul ei, atât din copilărie, cât și din exil, și avea educația, imaginația și resursele necesare pentru a-și pune planul în aplicare. Ar fi fost periculos pentru Honoria să îi scrie lui Attila o scrisoare, dar putem fi siguri că ar fi putut face asta și în ochii lui Attila ar fi avut autoritate imperială. În orice caz, inelul ei a oferit suficientă legitimitate pentru ca Attila să o exploateze ca pe o revendicare asupra imperiului însuși.

Din păcate, nimeni nu s-a deranjat să relateze soarta Honoriei după moartea subită a lui Attila, motiv pentru care nu putem fi siguri de povestea ei. Acest lucru este valabil pentru multe împărătese care au lăsat prea puține urme în sursele scrise. Dar și alte fețe înalte au călcat pe urmele Placidiei și ale fiicei ei și au luat inițiativa de a-și exercita influența, în special după moartea soților lor. Iar împărăteșele-mame, cum a fost Ana Dalassena, la sfârșitul secolului al XI-lea, sau Ana de Savoia, în secolul al XIV-lea, de exemplu, au rămas o forță de temut.

Dar influența lor nu s-a exercitat doar la vârf. În cercurile conducătoare, capacitatea femeilor de a conduce negocieri,

de a manipula diferitele facțiuni de la curte și de a influența diplomația era recunoscută. În toate aceste activități, servitorii masculi castrați, în tradiția lui Hykinthos, erau cei care asistau femeile imperiale. Prezența lor la curte era asigurată printr-o ierarhie anume a „bărbaților fără barbă”, cu titluri și îmbrăcăminte specifice, de la tânărul paj până la administratorul pârcașab însărcinat cu ceremonialul curții. Se presupunea că puteau avea încredere în ei pentru a păzi camerele femeilor și că nu vor constitui o amenințare pentru conducător, o trăsătură a societății de la curte comună cu Persia antică și China medievală. Ulterior, această metodă a fost adoptată de otomani pentru a asigura controlul haremului sultanului. În Bizanț însă, existența acestui „al treilea sex” a permis femeilor o mai mare intimitate cu bărbații cu barbă, a facilitat contactul lor cu lumea din afara curții, precum și luptele pentru putere din cadrul ei. Servitorii eunuci erau cel mai adesea educați; puteau ajuta la înregistrarea și livrarea scrisorilor private și puteau să se ocupe de educația de bază a tinerilor prinți și prințese. Continuitatea educației în textele clasice ale Greciei antice, începând cu Homer și continuând cu dramaturgii, istoricii și filosofii, a însemnat că unele femei împărătese erau excepțional de bine educate și erau hotărâte să asigure o pregătire similară copiilor lor de ambele sexe.

Pe lângă această caracteristică a vieții de la curte, femeile bizantine beneficiau de principiul de drept roman conform căruia toți copiii trebuiau să se bucure de moștenire în mod egal de la părinții lor. Femeile nu numai că puteau insista să-și primească partea de drept din proprietate și venit, dar în plus mergeau adesea și la tribunal pentru a și-l revendica și pentru a-și acuza soții de risipirea zestrei. Bărbații bizantini aveau controlul asupra zestrei încă de la căsătorie, dar erau obligați să o mențină, astfel încât, dacă mureau primii, aceasta putea fi returnată văduvei pentru tot restul vieții ei. În secolul al VI-lea, colecția de legi civile

care consacra aceste drepturi romane a fost compilată la ordinul lui Iustinian, tradusă în greacă și apoi actualizată periodic. Foarte frecvent în documentele juridice se găsesc relatări despre femei. Într-un registru fiscal din secolul al XI-lea din Teba, văduva Sofronia era o proprietară de terenuri suficient de importantă pentru ca ginerele ei, Mihail, să fie identificat de două ori doar pentru că avea legătură cu ea.¹ La începutul secolului al XIII-lea, într-un proces din Sicilia bizantină, o moștenitoare a susținut că soțul ei a vândut câmpurile care constituiau zestrea personală și a cerut despăgubiri. În acest fel, chiar dacă mărturia unei femei nu era considerată acceptabilă sau de încredere, femeile bizantine apăreau constant în sălile de judecată și erau consemnate în documente juridice care le întăreau drepturile.

Cele mai cunoscute mărturii ale influenței lor provin din prezența lor în proximitatea față de împărat, însă împărătesele, pe de altă parte, proveneau adesea din medii obscure. De la sfârșitul secolului al VIII-lea până la sfârșitul secolului al IX-lea, ele erau uneori selectate prin așa-numitul spectacol al mireseilor. Tinerele doamne potrivite din provincii concureau pentru a-l impresiona pe prinț (și pe părinții acestuia) în speranța de a se căsători cu viitorul împărat. Urmând modelul lui Paris, acesta era apoi invitat să ofere un măr de aur în vederea logodnei cu cea mai frumoasă fată. Alegerea nu se făcea după înfățișare, căci curtea folosea o tehnică pentru a arunca o „plasă” mai largă în procesul de selecție, cu scopul de a reînnoi dinastia. Noțiunea de „spectacol al mireseilor” legitima selecția unei fete din provincii atunci când acest lucru corespundea nevoilor imperiale. Aceste evenimente au avut o funcție importantă în stabilirea unor relații mai strânse cu curtea a familiilor ambițioase din întregul imperiu. Chiar dacă doar o singură fată putea fi aleasă pentru cel mai înalt rol de împărăteasă, părinții din toate regiunile aspirau să își vadă propria fiică promovată astfel. Și, într-adevăr, beneficiile

unei astfel de ascensiuni rapide erau mari, când Maria din Amnia a câștigat concursul, surorile ei s-au bucurat de căsătorii bune, părinții ei au fost găzduiți într-un mare palat din capitală, au fost primiți la curte și au primit cadouri luxoase.

În 769, o tânără pe nume Irina a fost chemată din Grecia la Constantinopol pentru a se căsători cu fiul împăratului Constantin al V-lea. Niciun istoric al Bizanțului nu consemnează motivul pentru care a fost atât de favorizată, dar este posibil ca familia ei să fi îndeplinit un rol important în regiunea de legătură dintre Roma și Dardanele. Când a ajuns în capitală, populația a întâmpinat-o ca pe viitoarea lor împărăteasă. La momentul potrivit, soțul ei a devenit împărat, iar ea a domnit alături de el timp de cinci ani, după care acesta a murit. Tânărul lor fiu Constantin avea doar 10 ani și nu și-a putut asuma îndatoririle imperiale pentru o perioadă de timp. Așa că Irina, împărăteasa văduvă, și-a asumat un rol de lider în Consiliul de Regență înființat pentru a-i asigura moștenirea și a convocat consiliul care s-a opus politicii iconoclasmului. Odată ce fiul său a devenit major, ea nu a vrut să renunțe la putere. În cele din urmă, după o serie de conflicte militare, Irina a ieșit învingătoare. Ea a ordonat ca propriul ei fiu să fie orbit pentru ca acesta să devină nedemn de titlul de împărat și a ajuns să domnească singură timp de încă cinci ani, semnând de două ori, în calitate de împărat, legile care ni s-au transmis (numai împăratul putea emite legi). Acesta este exemplul dus la extrem al exercitării feminine a puterii în Bizanț. Deși istoricii bărbați au dezaprobat-o, împărătesele ulterioare au aspirat la exemplul ei de exercitare a puterii supreme.

Cu toate acestea, femeile împărătese aveau mai multe șanse să-și satisfacă pretențiile prin căsătorie. Chiar și atunci când dinastia macedoneană a produs doar fiice, pe Zoe și Teodora, acestea nu au fost capabile să-și susțină

domnia în același mod ca Elisabeta I a Angliei. Prin căsătorie, ele au transmis puterea imperială soților lor. Dar, în comparație cu vecinele lor persane și musulmane, împărătesele bizantine au beneficiat de accentul creștin pus pe monogamie, pe căsătorie ca uniune până la moarte, care încuraja văduvele să refuze a doua căsătorie și să își extindă controlul puterii. De asemenea, s-a pus un accent suplimentar pe familia dinastică, în care soția conducătorului garanta legitimitatea moștenitorului imperial și transferul de autoritate. Deși liderii militari încercau în mod repetat să uzurpe poziția de împărat și mulți au reușit, începând cu secolul al VII-lea, un accent pus pe ideea de guvernare dinastică a ridicat statutul familiei imperiale. Acest lucru a creat o mai mare stabilitate prin transmiterea pașnică a puterii din tată în fiu (cinci generații în familia lui Heraclius, în secolul al VII-lea, patru în dinastia lui Leon al III-lea, în secolul al VIII-lea, cinci în familia lui Vasile I „Macedoneanul” și patru în urma loviturii de stat a lui Alexie Comnenul, în secolul al XII-lea). În cadrul acestui proces dinastic, femeile importante puteau exercita o putere extraordinară, de obicei în numele fiilor lor minori, dar ocazional pentru propria plăcere.

Un exemplu incitant dezvăluie semnificația legăturilor dinastice din Bizanț. În 821, un general militar, Mihail din Amorion, a preluat puterea și a hotărât să-și transmită autoritatea imperială fiului celui mic. Cum soția lui murise deja, a căutat altă consoartă, care să-i sporească poziția. Acest lucru l-a determinat să aleagă o călugăriță, pe Eufrosina. Mama ei era Maria din Amnia, ceea ce însemna că Eufrosina era nepoata împărătesei Irina, care restabilise venerarea icoanelor. Ea se născuse în camera de purpură destinată nașterilor din cadrul palatului și, prin urmare, fusese identificată ca prințesă „născută în purpură”. Când mama ei a fost exilată din Constantinopol în 794, după un divorț foarte încins, Eufrosina a însoțit-o într-o mănăstire

de călugărițe. Ea a petrecut aproape douăzeci de ani acolo, când a fost chemată. Dar, fiind ultima descendentă în viață a familiei domnitoare a lui Leon al III-lea, avea sânge imperial, iar Mihail a insistat ca ea să se întoarcă în capitală pentru a-și întări statutul.² Cei doi s-au căsătorit după tot tipicul. Apoi, în calitate de mamă vitregă experimentată, „născută în purpură”, a prințului Teofil, Eufrosina i-a aranjat căsătoria printr-un spectacol al miresei și i-a purtat de grijă și a supervizat-o pe tânăra lui soție. Spre deosebire de majoritatea împăraților din secolul al IX-lea, Mihail din Amorion a murit liniștit în patul lui, iar Teofil i-a succedat fără conflicte. Dar când acesta a murit de tânăr, persoana aleasă de Eufrosina a moștenit puterea lui ca regentă. S-a dovedit că ea a ales-o și a pregătit-o pe cea mai faimoasă iconofilă dintre toate, pe împărăteasa Teodora, celebrată acum ca sfânta care a instituit „Triumful Ortodoxiei”.

Aceste exemple sunt excepții de la regula bărbaților din Bizanț. În același timp, frecvența lor indică un mod de existență continuă, care conferea putere femeilor. Astfel, curtea a instruit întotdeauna prințesele imperiale în ideea de a le spori potențialul în vederea încheierii de alianțe diplomatice. Dacă se căsătoreau cu un domnitor străin, ele erau însoțite de un număr mare de curteni bizantini, diplomați, preoți ortodocși și doamne de onoare, purtând daruri din mătase, obiecte de lux din fildeș, bijuterii, icoane, obiecte de cult de argint și săculețe cu monede de aur. În ciuda vârstei lor fragede, se aștepta de la ele să acționeze ca ambasadoare ale Bizanțului, ducând standardele împărătești privind viața și educația spre destinația lor străină.

Din punctul de vedere al Constantinopolului, astfel de femei îndeplineau un serviciu diplomatic extrem de valoros. Când Ana, sora lui Vasile al II-lea, a fost trimisă la Vladimir, prințul rus al Kievului, se spune că a plâns la această promisiune. Viitorul ei soț nici măcar nu era creștin, deși

convertirea lui și a întregului popor era necesară pentru ca mariajul să aibă loc. El i-a construit un mare palat de piatră, precum și o biserică de piatră, lucru extrem de neobișnuit în Rusia de la sfârșitul secolului al X-lea, iar ea a patronat răspândirea credinței ortodoxe prin construirea de mănăstiri și pictarea de icoane, asistată de un mare alai bizantin, care îl includea pe viitorul arhiepiscop al Kievului. În relatările cu iz de legendă, rodul căsătoriei dintre Ana și Vladimir au fost Boris și Gleb, sfinții protectori ai Rusiei. Mai credibil este faptul că ei au fost și părinții Teofanei, care a fost pregătită, ca și mama ei, să ducă tradițiile creștine și împărătești în nord, atunci când a fost trimisă să se căsătorească cu domnitorul din Novgorod. Acest model de trimitere a femeilor din familiile lor pentru a-și face o viață nouă printre oameni necreștini a avut o funcție diplomatică importantă. În cazul Anei, ea și-a îndeplinit sarcina cu un succes considerabil, marcat de răspândirea rapidă a credinței ortodoxe la nord de Novgorod, la est prin Caucaz și la vest în Belarus și Europa Centrală.

Chiar și după 1453, ultimii descendenți ai dinastiei Paleologilor și-au căsătorit fiicele cât mai avantajos posibil. Astfel, tânăra Sofia, fiica ultimului despot din Morea, a fost trimisă la Moscova pentru a se căsători cu țarul Ivan al III-lea și astfel i-a transmis fiului lor Ivan al IV-lea, „cel Groaznic”, un sentiment al responsabilității moștenirii bizantine. Mitul Moscovei, a treia Romă, a fost transmis în parte prin intermediul unei prințese care a purtat cu ea un mileniu de tradiții imperiale.

Căsătoriile concepute pentru a îndeplini același tip de funcție sunt atestate și în Occidentul medieval. Dar modelul de alianță nu a fost la fel de stabil sau tot atât de durabil ca în Bizanț. În primul rând, curtea de la Constantinopol era un punct fix în lumea diplomatică a Evului Mediu: ceremoniile, banchetele și procesiunile au fost făcute celebre prin relatările unor vizitatori precum Liutprand de

Cremona. Timp de șapte secole a menținut o monedă de aur de 24 de carate de încredere și a fost sursa unor cadouri de lux indisponibile în Occident. O mireasă care provenea de la o astfel de curte aducea cu ea tainele unui centru de cultură celebru – de limbă greacă, cu rădăcini adânci atât în literatura păgână antică, cât și în cea creștină timpurie. În al doilea rând, astfel de prințese erau educate în vederea rolului lor de ambasadoare într-un mod sistematic, astfel încât să poată avea un impact cât mai convingător în țara în care erau trimise. Nu toate erau fiice „născute în purpură” ale împărăteselor și împăraților domnitori, dar toate erau bine pregătite să joace un rol imperial. Când conducătorii medievali din afara Bizanțului trimiteau în mod repetat ambasade pentru a negocia astfel de căsătorii, împărații din Constantinopol le refuzau permanent cererile.

Pe lângă ambasadoarele femei, lunga istorie a Bizanțului dezvăluie numeroase femei talentate care au rămas în imperiu și i-au sporit viața culturală, comandând poezii și istorii în limba greacă vernaculară, patronând construirea de mănăstiri și biserici, pictarea de icoane și sponsorizându-i pe sfinți. Ele își găsesc echivalente și în alte societăți medievale. Hildegard din Bingen și Christine de Pisan e posibil să fie superioare femeilor scriitoare în limba greacă medievală. Dar gama de activități din spațiul Bizanțului este poate mai largă, importanța lor socială este mai accentuată, iar impactul lor asupra rudelor lor de gen masculin poate că a fost mai puternic. De asemenea, ele sunt mărturiile neîntrerupte ale acestor activități din secolul al IV-lea până în secolul al XV-lea. Este posibil ca Runciman să fi avut chiar dreptate prin cugetarea sa: „Mă întreb dacă nu cumva puterea femeilor bizantine a fost cea care a făcut ca imperiul să reziste atât de mult.”

De ce nu știm mai multe lucruri despre realizările femeilor din Bizanț, chiar și acum, în epoca studiilor de gen? O parte din motivul neglijării informațiilor despre

ele se află în obsesia tradițională pentru greci și romani, care l-a făcut pe Boris Johnson să devină de formație clasicist. Concentrarea asupra lumii antice ca sursă a tuturor lucrurilor merituoase – cum sunt miturile păgâne, democrația, matematica și științele, printre altele – a aruncat o umbră deasă asupra a tot ceea ce a urmat.³ Fixarea trecutului clasic ca bază a culturii europene a însemnat că ceea ce a urmat a fost văzut ca un Ev Mediu întunecat (*medium aevum*, de la care derivă adjectivul *medieval*), o perioadă situată între culmi de mari realizări. Voltaire și Gibbon au ilustrat perfect această condamnare a tot ceea ce era medieval și au caracterizat perioada ca fiind dominată în totalitate de o anumită superstiție religioasă. Respingerea „luminată” a credinței organizate le-a făcut mai virulent atacul asupra întunericului culturii medievale.

Ca urmare a acestei viziuni dezechilibrate, s-a dezvoltat un sistem european de educație care îi ridică în slăvi pe cei din vechime: erau predate limbile clasice, iar limbile vernaculare erau ignorate; istoria antică era prezentată ca vârful suprem al excelenței, iar istoria medievală era dată la o parte; lumea greco-romană era validată ca fiind fundamentul întregii culturi europene, excluzând tot ce era medieval. Doar creștinismul a fost admis ca un element important adițional, dar tradițiile creștine ale Reformei și Contrareformei, care au scindat continentul, au fost cele care au focalizat cel mai mult atenția. S-a încurajat interesul pentru perioada creștinismului timpuriu până la convertirea lui Constantin cel Mare, dar perioada cuprinsă între anii 400 și 1400 d. Hr. a rămas în mare parte irelevantă. Nici marile catedrale gotice nu au suscitât un interes istoric temeinic vreme de secole întregi după construirea lor. În ceea ce-i privește pe creștinii răsăriteni, ortodocși, copti, sirieni, creștinii Sf. Toma din India sau nestorienii din China, contribuția lor la tradiția creștină mai largă a fost neglijată.